

שעורי עיון בספר בראשית

אדם ובהמה תושיע ה' - לשאלת יחסי האדם והטבע

שי פינקלשטיין

רב קהילת ניצנים

בראשית פרק א פסוק כו

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וַיְרַדְדוּ בְדִגְתַּיִם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ
וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרשת בראשית פרק א סימן כו

וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובהמה. זהו שאמר הכתוב שירו לה' כי גאה גאה (שמות טו א),
למתגאה על גאים, מלך שבחיות ארי, מלך שבבהמות שור, מלך שבעופות נשר, ואדם מתגאה עליהם,
ומלך מלכי המלכים מתגאה ומתנשא על כולם, ברוך הוא וברוך שמו, לפיכך היכון כסא כבודו על
ארבעה דמיות הללו

רד"ק בראשית פרשת בראשית פרק א פסוק כו

(כו) ויאמר אלהים נעשה אדם - בשארי ברואי מטה אמר תדשא הארץ, ישרצו המים, תוצא הארץ,
וכשבא לברוא את האדם שהוא המורכב באחרות אמר נעשה אדם; ולמעלת האדם ולכבודו בראו
באחרונה להודיע שכל נבראי מטה נבראו בעבורו, ושמוהו אדון על כולם;
וירדו בדגת הים - להודיע כי כל נבראי מטה לא נבראו אלא בעבור אדם ושיהיה הוא בשכלו מלך ומושל
עליהם, שאם לא כן לא היה בעולם השפל מי שיכיר מי בראו; ואמר וירדו לשון רבים, כי אדם כולל זכר
ונקבה כמו שאמר ויברך אותם אלהים ואמר גם כן וירדו כי הממשלה והשררה לאדם בברואים בשני
חלקיו בכח השכל לחשוב מחשבות איך ירדה בהם, ובכח הגוף בתכונת ידו שנעשו בתכונת נפלאות
לעשות בהם כל מלאכת מחשבת מה שאין כן בשאר הנבראים; ויאמר גם כן וירדו עליו ועל התולדות
העתידות לצאת ממנו שיהיו יותר צריכים להם ושיאכלו את בשרם, כי עד המבול לא אכלו בשר ולא היו
צריכים לבהמה ולחיה אלא למלאכה, והעוף לבצים ולנוצה, והצאן לחלב ולגיזה, והדגים לא היו
צריכים להם אלא מהמבול ואילך, אם כן מה שאמר וירדו בדגת הים לא אמר אלא על הדורות מהמבול
ואילך

בדגת הים ובעוף השמים - שאי אפשר למשול בהם אלא בתחבולה גדולה, כי הדגים אינם עמו ביבשה
והעוף מעופף באויר, והוא אינו בטבעו לעוף באויר ומושל בהם בחכמתו ובערמתו ובכלי הציד שעושה
בידיו, לפיכך זכרם ראשונה לומר כי גם באלה מושל כל שכן בבהמה ובחיה וברמש שהם עמו ביבשה

רש"י בראשית פרשת בראשית פרק א פסוק כו

וירדו בדגת הים - יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובהמות, לא זכה נעשה ירוד
לפניהם והחיה מושלת בו

רמב"ן בראשית פרשת בראשית פרק א פסוק כו

וטעם וירדו - שימשלו בחזקה בדגים ובעוף ובהמה ובכל הרמש. "והבהמה" תכלול החיה. ואמר ובכל
הארץ - שימשלו בארץ עצמה לעקור ולנתוץ ולחפור ולחצוב נחשת וברזל. ולשון "רדייה" ממשלת האדון
בעבדו

ספר האמונות והדעות מאמר ד

כאשר התבוננתי אלה השרשים ומה שמסתעף מהם, ידעתי כי מותר האדם, איננו טעות שנופלת בלבנו
עליו ולא נטות אל הותירנו, ולא שהביאתנו גאווה, ולא עזות שנטעון אותו לנפשנו; כי אם אמת ברורה
וצדק מבואר, ולא הותירו החכם אל הדברים, כי אם בעבור ששמו מקום למצותו והזהרתו, כאשר אמר
(איוב כ"ח כ"ח) ויאמר לאדם הן יראת י"י היא חכמה וסור מרע בינה.

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק יג

בגלל הדבר הזה הדעת האמתית אצלי לפי האמונות התוריות והנאות לדעות העיוניות, הוא שלא נאמין בנמצאות כולם שהם מפני מציאות האדם, אבל יהיו ג"כ שאר הנמצאות כולם מכוונות לעצמן לא מפני דבר אחר, ותבטל ג"כ שאלת התכלית בכל מיני הנמצאות, ואפילו לפי דעתנו בחדוש העולם, שאנחנו נאמר כל חלקי העולם המציאים ברצונו, מהם מכוונים לעצמן, ומהם מפני דבר אחר, האחד ההוא מכוון לעצמו, וכמו שרצה שיהיה מין האדם נמצא, כן רצה שיהיו השמים וכוכביהם נמצאים, וכן רצה שיהיו המלאכים נמצאים, וכל נמצא מהם אמנם כיון בו עצם הנמצא ההוא, ומה שאי אפשר מציאותו אלא אחר הקדמות דבר, המציא הדבר ההוא תחילה, כהקדים ההרגשה לשכל, וכבר נאמר זה הדעת ג"כ בספרי הנבואה, אמר כל פעל ה' למענהו, אפשר שיהיה זה הכנוי שב אל הפעול, ואם יהיה שב אל הפועל יהיה פירושו למען עצמו יתעלה, ר"ל רצונו שהוא עצמו כמו שהתבאר בזה המאמר

כלי יקר בראשית פרשת בראשית פרק א פסוק כו

וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה. לקמן (פרשת נח ט ב) הפך הסדר שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים ובכל דגי הים. וכן דוד הפך הסדר ואמר (תהלים ח ז - ח) תמשילהו במעשה ידך כל שתה תחת רגליו צנה ואלפים כולם וגם בהמות שדי צפור שמים ודגי הים עובר ארחות ימים. ועוד שכאן נאמר וירדו ובפרשת נח לא הזכיר רדיה וכן דוד אמר תמשילהו ושינוי זה הלא דבר הוא והקרוב אלי לומר בזה, כי בשלושה מינים אלו יש כח ביד האדם למשול באחד יותר מחבירו, והנה בבהמות וחיות וכל הרומש על הארץ יכול למשול ביותר כי המה מצוים אתו ויכול האדם לילך אחריהם בכל המקומות אשר המה הולכים ושבים ורצים, מה שאין כן בעופות ודגים, כי אין האדם יכול לפרוח באויר ולירד אל תוך הים בקרקעיתו ומכל מקום יש בו כח יותר בעופות מבדגים כי לפחות האדם יכול לראותם לאיזה מקום המה פורחים ולרדוף אחריהם או ישלח חציו ויהמם, מה שאין כן בדגים שהם מכוסים בים ויש בהם תרתי לריעותא. לפיכך כאן שאמר וירדו שיש במשמעותו לשון ירידה שאם אינו זוכה נעשה ירד לפניו ואינו יכול להם כלל הזכירם בדרך לא זו אף זו והקדים דגת הים כי לא זו שלא יהיה מושל בהם כי זה אינו חידוש כל כך מאחר שאינו יכול לילך למקום שהדגים הולכים גם עינו לא שלטה בהם, אלא אפילו בעופות שיכול לראותם כשבורחים מלפניו מכל מקום לא ישלוט בהם, ולא זו בעופות אלא אפילו בבהמות לא ישלוט, אבל בפרשת נח וכן דוד המלך לא הזכירו לשון רדיה כי אם לשון מורא וחתת וממשלה שאין במשמעותם לשון ירידה אם כן ודאי מדברים בזמן שהאדם זוכה ואז הוא מושל בהם על כן מזכירם בדרך לא זו אף זו והפך הסדר שלא זו שימשול בהולכים על הארץ אלא אפילו בעופות ולא זו בעופות שיכול לראותם לפחות אלא אפילו בדגים, וקל להבין

אור החיים בראשית פרשת בראשית פרק א פסוק כו

ירדו יסכים לפירושינו להיות שהבריאה היא בהדמות לבורא בבחינות הרחמים והדין בדין הוא שיהיה מושל בנבראים כי יש בו בחינת הרחמים לראוי ולצריך אליו ולהמית למתחייב בדין. והשליטו בכל, והגם שלא הזכיר שליטה במים רמוז באומר בדגת הים הרי הזכיר הים בנשלטים. ובדרך רמז רמז באומרו לשון ירידה על דרך מה שהודיענו ז"ל (ספר הגלגולים) כי באמצעות מעשה האדם ירד במדרגתו מבחינת אדם לבחינת דגים ולבחינת עופות ולבחינת בהמה ולבחינת שרצים כפי ערך החטא ישפיל אדם מבחינת מעלתו עד אשר ירד מטה מטה רחמנא ליצלן והוא שרמז כאן בשעת הבריאה חלקי ירידות ההדרגות שבהם יקבל עונשו וגם שבאמצעותם יחזור לשורשו. והקדים לומר ירידת נפש אדם למדריגת הדגים כי ירידה המיועדת לנפשות הרמות כי יחטאו היא שתד נפשם להתגלגל בדגים ולזה יחס הכתוב להם במקומם אסיפה כי אין להם להצטער בצער שחיטת חרב אלא אסיפתם מתרת אותם (חולין כז ב). ואחר כך אמר ירידה הפחותה ממנה והוא גלגול הנפש בעוף וזה יצטרך צער יתר על הדגים, וצוה ה' ב"ה בו חצי שחיטה כאותה ששנינו רוב א' בעוף. ואחר כך אמר ירידה בבהמה שהיא בחינה גרועה יותר וצער מרובה כאותה ששנינו (שם) רוב שנים בבהמה. ואחר כך אמר ירידה שהיא בדומם וצומח והוא אומרו ובכל הארץ תיבת הארץ תגיד על הדומם ותיבת בכל רמז בה הצומח וכל אלו הם ירידות הנפשות אשר ישנם בתקות התיקון לשוב לקדמותם כי מהדומם יעלה לצומח ומהצומח יכנס לבעל חי בלתי מדבר ומבעל חי בלתי מדבר יעלה לבעל חי מדבר, וישנו עוד בירידה פחותה והוא כליון שאין אחריו תקוה והיא ירידה לבחינת שקצים ורמשים זה אבדה תקותו והם בחינות הרשעים הממירין דתם פושעי ישראל אשר הפליאו עשות

רש"ר הירש בראשית פרשת בראשית פרק א פסוק כו
(כו) כל שאר הברואים נזכרו רק בעת בריאתם, ואילו האדם נזכר עוד בטרם נברא. כביכול, הבריאה)
עומדת על עמדה; והבורא מודיע לעולם - על רצונו לברוא "אדם". הן "אדם" זה ישלוט בעולם כשליט
וכמנהיג מאת ה'. עתה מכינים את העולם לקראת בוא אדוניו. במובן זה יש להבין גם את לשון הרבים
(pluralis) של "נעשה". הן זו משמעותה המקורית של לשון רבים, המשמשת כלשון של כבוד
מלך בשר ודם, המצוה בלשון רבים, רומז בכך על טיב שלטונו: אין הוא מצוה על פי רצונו. (majestatis)
האישי ולמען טובתו האישית, אלא הוא רואה את עצמו קשור אל עמו; הוא גוזר גזירות ומתקין תקנות
רק לטובת הכלל ושלומו. הוא גוזר על הרבים - כנציגם של הרבים. וכן הדבר גם כאן: הבורא מכריז על
שלטון האדם - לטובת העולם ומדאגה לייעודו. וכן מצינו בפרשת דור הפלגה: "הבה נרדה", "נבלה שם"
(בראשית יא, ז). האומות הופצו לטובת עתידן הן. כל מקום שה' מדבר בלשון רבים, התערבותו נראית
כהגבלה ופורענות, - אך לאמתו של דבר היא מביאה ישע ופדות
וירדו. "אדם" נתפס כאן מיד כמושג כולל לאנושות, ומכאן לשון הרבים. משמעות היסוד של "רדה":
להוריד דבר ממרומי חירותו ולהביאו אל ידו - ושלטונו. כך: "וירדה אל כפיו... מגיית האריה רדה
הדבש" שאצל שמשון (שופטים יד, ט), וכן בלשון חז"ל: "רודה פת": להוריד את הפת הדבוקה בדפנות
התנור. ומכאן: לשלול מדבר עצמאות וחירות ולהביאו לתחום שלטונו. משמעות "רדה", שלאחריו מושא
ישיר: להשתלט על העצם כולו. מצאנו כן רק שתי פעמים במקרא: "לא ירדנו בפרך לעיניך" (ויקרא כה,
נג), "רודה באף גוים" (ישעיה יד, ו). בשני המקראות האלה הרודה עובר את גבול הסמכויות שניתנו לו.
ואילו בשאר המקומות, הרי משמעות "רדה ב -": להשתלט על עצם מבחינה מסוימת של מהותו. ואכן,
זה מעמדו של אדם ביחס לבעלי החיים: תפקידו איננו להכניע כלה את כולם. אולי יש בחינות לארץ
וליצוריה, המופקעות מתחום שלטונו; מבחינות אלה הרי הם תכלית לעצמם. אך תפקידו של אדם
לרדות "בם" - לא "אותם"; עליו להפעיל את שלטונו בכל בעלי החיים, בהם ובארץ עצמה; בבואו לקיים
את תפקידו כאדם ישלול מהם מקצת מחירותם ויביאם לידו חלקית. אם ישלוט ביצורים כ"אדם" -
בצלם אלהים ובדמותו - ברצון יקבלו את עול שלטונו; שלטונו איננו שעבוד והשפלה, אלא עילוי להם
ושיתופם בחירות האלהית. העולם כולו ייכנע ברצון לאדם הטהור העובד את בוראו. אך אם ינצל
האדם את מעמדו לרעה, ולא ישלוט ביצורים כ"אדם" - כנציג ובא כח לאל - , אלא בכחו ובעוצם ידו, לא
ברצון ייכנעו לו בעלי החיים. וכך הורו חכמינו: "את שהוא בצלמנו כדמותנו וירדו, את שאינו בצלמנו
כדמותנו וירדו; זכו וירדו, לא זכו וירדו" (בראשית רבה ח, יב). ואכן, לא הרי "רדה" כהרי "כבש". "רדה"
מציין רק את יחס השליט לעמו, שאף הוא איננו אלא יחס שעל תנאי. שונה הימנו "כבש", המציין
בפסוק כ"ח את יחס האדם לדוממים. מצינו "כבש" בכבש, וכן בלשון חז"ל ב"דרך כבושה" (ומכאן גם
"כבס", המציין את דריכת הכבסים), וכן עוד ב"כבשן": התנור ההופך ומשנה לחלוטין כל עצם שהושלך
לתוכו. נמצאת הוראת "כבש": להכניע דבר בחוזק יד, לבל תהא לו תקומה; לשלוט בו שלטון מוחלט;
או: להפוך ולשנות דבר מעצם טבע ברייתו. אך תפקיד זה, - להטביע על דבר את חותמו שלו ולהפכו
לעבדו הנרצע, - תפקיד זה ניתן לאדם רק ביחס לטבע הדומם. הדוממים ישמשו לו כחומר ומכשיר
ואמצעי למלאכת מחשבת לבו. האמנות האנושית היא הכבשן הגדול, ההופך את החומר ומחדש לו
צורה. משום כך הוא אומר בפסוק כ"ח: "ומלאו את הארץ וכבשה - ורדו בדגת הים ובעוף השמים" וגו'.
הן גם ההמתה לא הותרה מעיקרה - ביחס לעולם החי!

השלכות ליחס בין בני האדם לבעלי החיים

שו"ת משנה הלכות חלק ד סימן רלט ד"ה וגדולה מזו
וגדולה מזו הקפידה תורה עלינו שלא לצער בהמות לא רק זאת צער גופני אלא אפילו צער נפשי אף
שאין להם לבהמות דעת מ"מ צער טבעי אית להו וצותה התורה שלא לאכול אבמה"ח ונתנו ז"ל הטעם
כיון דאסור לצעב"ח ואין לך צער ואכזריות גדולה בעולם מזו שיחתוך אבר או בשר בע"ח בעודנו חי
לפניו ויאכלנו לעיניו עיין חנוך מצוה תנ"ב ובספרי סמ"ה שם, וגזרה חכמתו ית"ש שלא לחרוש בשור
וחמור יחדיו וה"ה לכל ב' מיני בהמות שאחת היא טהורה ואחת היא טמאה ולא דוקא חרישה אלא
ה"ה לכל מלאכה שאסור לעשות והטעם היות דכח השור גדול מהחמור ואם יזווגם בעבודה יצטרך
החמור הרבה וצעב"ח דאורייתא עיין בספרי סמ"ה מצוה תק"נ והחינוך מצוה הנ"ל כתב דידוע שיש
למיני הבהמה והעופות דאגה גדולה לשכון עם שאינן מינן וכל שכן לעשות עמהם מלאכה וכמו שאנו

רואין בעינינו באותן שאינן תחת ידינו כי כל עוף למינו ישכון וכל הבהמות ושאר המינין ג"כ ידבקו לעולם במיניהם ויש בזה צעב"ח אם יזווגם שני מינים וסיים וכל חכם לב מזה יקח מוסר שלא למנות שני אנשים לעולם בדבר מכל הדברים שיהיו רחוקים בטבעם ומשונים בהנהגתם כמו צדיק ורשע והנקלה בנכבד שאם הקפידה התורה על הצער שיש בזה לבעלי חיים שאינן בעלי שכל כ"ש בבני אדם אשר להם נפש משכלת לדעת יוצרם עכ"ל

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מ עמוד א
דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר: ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסז סעיף ו
(לד) יאכל מיד * (לה) טז ולא ישיח בין ברכה [ט] לאכילה; (לו) ואם שח, צריך לחזור ולברך אא"כ היתה השיחה בדברים (לז) יז מענין דברים שמברכין עליו, כגון (לח) שבירך על הפת וקודם שאכל אמר <ז> הביאו מלח או ליפתן (לט) תנו לפלוני לאכול, תנו (מ) יח מאכל לבהמה וכיוצא באלו, א"צ לברך. הגה: * ומ"מ לכתחלה (מא) לא יפסיק כלל (כל בו), והא דאם שח דברים בטלים צריך לחזור ולברך, היינו דוקא (מב) ששח קודם שאכל הבוצע, * (מג) יט אבל אח"כ לא הוי שיחה [יא] הפסק, אעפ"י שעדיין לא אכלו אחרים המסובים, <ח> כבר יצאו כולם באכילת הבוצע, כי אין צריכים כולם לאכול מן פרוסת הבוצע, רק שעושיין כן לחבוב מצוה (רוקח ואור זרוע)

משנה ברורה סימן קסז ס"ק מ
(מ) מאכל לבהמה - ג"כ מעניני סעודה הוא דאסור לטעום קודם שיתן לבהמתו. כתב המ"א בשם ס"ח) דלשתות אדם קודם לבהמה כדכתיב ברבקה שאמרה להעבד שתה וגם גמליך אשקה

שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן צ
הרב א' ח' העקילמן ז"ל, פסח תשז+ בהא דאסור לאכול קודם שיאכיל לבהמתו על שאלת כת"ר בדברי המג"א (סימן קסז ס"ק יח) בשם ספר חסידים, שכתב בהא דאמרו דאסור לאדם לאכול קודם שיאכיל לבהמתו שיש חילוק בין אכילה לשתיה, דגבי רבקה מצינו דבתחלה השקתה לאליעזר ואח"כ לבהמתו. ושאל מה טעם לחלק בין אכילה לשתיה
אני אמרתי בזה ב' טעמים: (א) די"ל דצער של צמא קשה יותר ולכן בצמא אינו מחויב להקדים לבהמה עוד אמרתי דהטעם הוא, משום דבאכילה ימשך סעודתו ויבוא לישכח שבהמתו עדיין לא אכלה, וכמו דמצינו דבענין אסור אכילה קודם תפלה יש חלוק בין אכילה לשתיה, דלשתות מים קודם תפלה ליכא איסורא. ה"ה בבהמה דדוקא באכילה מחויב להקדים דשמא ישכח, משא"כ בשתיה ליכא טעמא דשכחה, ולכן מותר לשתות קודם הבהמה
ומה שנסתפק בהא דלא יאכל אדם קודם שיאכיל לבהמתו אי זה דוקא בטהורה או גם בטמאה. לכאורה י"ל, דמדהביא ראייה מעובדא דרבקה שאמרה וגם לגמליך אשקה דבשתיה האדם קודם, מוכח דאין חלוק וגם בטמאה קודמת היא לאדם להאכילה קודם
ויעוין בספר שאילת יעב"ץ (סימן יז) שנסתפק שם במגדל חתול או כלב בביתו אי אסור לאכול קודם שיתן להם. ובשו"ת שבות יעקב (ח"ג, סימן יג), פשוט לו שאין חילוק בענין זה בין טהורה לטמאה ויעו"ש גם בנוגע לשאלה השניה אם גם בטעימה אסור

ציעור לצורך האדם:

שו"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן סח
אם מותר לעשות מחקר בעינים של בעלי חיים וכן להמיתם כדי לאבחן במחלות עינים של בני אדם ולהמציא מזור ומרפא
קראתי בעיון מכתב - שאלתו שהמציא לידי תמול, והנני לענות לו עליה, וז"ל שאלתו: רצוננו להמציא בדיקה חדישה לאבחן במחלות עינים, בגלל זה יש צורך לעשות מחקר בעינים של בעלי חיים, שדורש לאחר הבדיקה הקדשת העינים שלהם, ולאחר מיכן הריגת החיה למטרת שימוש לאחר מיכן באיבחון בבני אדם - האם יש היתר להקריב בעלי חי לצורך מחקר, ומה הגדר של צער בעלי חיים? עכ"ל שאלתו

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף נו עמוד א- נו עמוד ב
תנו רבנן: שבע מצות נצטוו בני נח: דינין, וברכת השם, עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל,
ואבר מן החי

בי חנניה בן (גמלא) גמליאל אומר: אף על הדם מן החי. רבי חידקא אומר: אף על הסירוס. רבי שמעון
אומר: אף על הכישוף. רבי יוסי אומר: כל האמור בפרשת כישוף - בן נח מוזהר עליו. לא ימצא בך מעביר
בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחבר חבר ושאל אוב וידעני דורש אל המתים וגו'
ובגלל התועבת האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך, ולא ענש אלא אם כן הזהיר. רבי אלעזר אומר: אף
על הכלאים. מותרין בני נח ללבוש כלאים, ולזרוע כלאים, ואין אסורין אלא בהרבעת בהמה ובהרכבת
האילן

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף צ עמוד א- צ עמוד ב
איבעיא להו: מהו שיאמר אדם לנכרי חסום פרתי דוש בה, מי אמרינן: כי אמרינן אמירה לנכרי שבות -
הני מילי לענין שבת, דאיסור סקילה, אבל חסימה דאיסור לאו - לא. או דלמא לא שנא? - תא שמע:
נכרי הדש בפרתו של ישראל - אינו עובר משום בל תחסום. מעבר הוא דלא עבר, הא איסורא - איכא.
בדין הוא דאיסורא נמי ליכא, ואידי דתנא סיפא דישראל הדש בפרתו של נכרי עובר, תנא רישא אינו
עובר. תא שמע, דשלחו ליה לאבוה דשמואל: הלן תורי
דגנבין ארמאי ומגנחין יתהון, מהו? - שלח להו: הערמה אתעביד בהו, אערימו עלייהו ויזדבנון. אמר רב
פפא: בני מערבא סברי לה כרבי חידקא, דאמר: בני נח מצווין על הסירוס, וקא עברי משום ולפני עור
לא תתן מכשל. סבר רבא למימר: ימכרו לשחיטה. אמר לו אביי: דין שקנסת עליהם מכירה

רש"י מסכת בבא מציעא דף צ עמוד ב
ומגנחין יתהון - ומסרסין אותם, ואחר כך מחזירין לבעלים, ומאהבת בעליו ישראל גונבו הנכרי שהוא
מכירו, ומסרסו כדי שיהא יפה לחרישה
ויזדבנון - ולא יהנה ישראל בעבירה, הוא עשה כדי שיהא יפה לחרוש - לפיכך יקנסוהו שלא יחרוש בו,
אלמא: באיסור דלאו נמי אסורה אמירה לנכרי
בני מערבא - דשלחו ליה לאבוה דשמואל הכי
סבירא להו כר' חידקא - בסנהדרין, בפרק ארבע מיתות (נו, ב)
וקא עבר - זה האומר לסרס

משום לפני עור לא תתן מכשול - אבל בדבר שאין הנכרי מוזהר עליו - אימא לך שרי
לשחיטה - שלא יועיל סירוסן להעלות בדמיהו, אבל לחרישה - לא, שדמיהו יקרין משום סירוסן
דיין שקנסת עליהו מכירה - דלא טרח כולי האי אלא שיחרוש בו, והא לא תתקיים מחשבתו

תרומת הדשן פסקים וכתבים סימן קה
אם למרוט נוצות לאווצות חיים, אי דומה לגיזת כבשים או אי הוו צער בעלי חיים? גם לחתוך לשון
העוף כדי שידבר, ואזנים וזנב מכלב כדי ליפותו, נראין הדברים דאין אסור משום צער בעלי חיים אם
הוא עושה לצורכיו ולתשמישו. דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם, כדאיתא פרק בתרא
דקידושין דף פ"ב ע"א. ותדע דבפ' ב' דב"מ דף לו עמוד א' חשיב פריקה צער בעלי חיים, וא"כ היאך מותר
משא כבד על בהמתו להוליכו ממקום למקום הא איכא צער בעלי חיים? וכ"ת אין הכי נמי, הא אמרינן
התם דרבנן דר"י הגלילי סברו דאפילו תחת משאו שאין יכול לעמוד בו חייב לפרוק וכי ברשיעי
עסיקינן? ואמרינן נמי פ' שמונה שרצים שבת קי: דאמר ר' יוסי הרוצה שיסתרס תרנגולתו תרנגולו/
יטול לכרבלתו, והשתא תיפוק ליה דאסור משום צער בעלי חיים. ואמרינן נמי פ' אין דורשין חגיגה יד
אמרו ליה לבן זומא מהו לסרוסי כלבא? משמע הלשון דלכתחילה קבעו, והשתא תוכל לומר דמשום
צער בעלי חיים מותר. ואל תשיבני מהא דאמרינן פ"ק דחולין דף ז: מהא דר' פנחס בן יאיר עקרינא להו
איכא צער בעלי חיים. דהתם לא קעבד לתשמישו וליפותו אלא כדי שלא יזיקו, וההיא היזיקא לא
שכיחא כ"כ, דמסתמא רבינו הקדוש לא הוה מגדל מזיק תוך ביתו כדתניא שילהי פ"ק דב"ק דף טו: מנין
שלא יגדל אדם כלב כו' ת"ל לא תשים דמים בביתך. אלא דרבי פנחס בן יאיר מתוך רוב חסידותו הוה
קפיד. ומתוך הלן ראיות הוה נראה קצת דליכא איסור בכה"ג, אלא שהעולם נזהרים ונמנעים, ואפשר
הטעם לפי שאינו רוצה העולם [לנהוג] מדות אכזריות נגד הבריות, שיראים דילמא יקבלו עונש על

ככה. כדאשכחן פ' הפועלים /ב"מ פה ע"א/ גבי רבינו הקדוש בההוא עגלא דתלא לרישה בכנפיה, דרבי אמר זיל לכך נוצרת. ואף על גב דהיתר גמור הוא לשחוט העגל לאכילתו, אפ"ה נענש וקבל יסורין על ככה. אח"כ הגידו לי שנמצא כן בפסקי ר"י בפ"ק, ועוד דליכא איסור צער בעלי חיים אא"כ דאין לו ריוח והיינו דלעיל

שולחן ערוך אבן העזר הלכות פריה ורביה סימן ה סעיף יד
טז לב] אסור לומר לעובד כוכבים לסרס לג] בהמה שלנו. ואם לקחה הוא [יב] מעצמו וסרסה, מותר. ואם הערים ישראל בדבר זה, יז >ט< קונסין אותו. [לד] ואפ"י לא הערים, והעובד כוכבים מכירו ומכוין לטובתו. ומוכרן לישראל אחר, ואפ"י לבנו גדול מותר למוכרה, (ז) לה] אבל לבנו קטן אינה מוכרה ולא נותנה לו. הגה: לון] ומותר לתת בהמה לעובד כוכבים למחצית שכו, אף על פי שהעובד כוכבים בודאי יסרסנו (הגהות מיימוני פי"ז מהלכות א"ב), דעובד כוכבים אדעתא דנפשיה קא עביד (בית יוסף). לז] ומותר למכור לעובדי כוכבים בהמות ותרנגולים, אף על גב דבודאי העובד כוכבים קונה אותם לסרסם. יח (ח) לח] <י> ויש אוסרים (תמצא מבואר בת"ה סי' רנ"ד /רצ"ט/). [לט] ומיהו אם אין העובד כוכבים הקונה מסרסם בעצמו, רק נותנו יט [ג] לעובד כוכבים [יג] אחר לסרס, לכולי עלמא שרי (גי"ז שם). [מ] כל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים, לית ביה משום איסור צער בעלי חיים (איסור והיתר הארוך סימן נ"ט). ולכן מותר למרוט נוצות מאוזות חיות, וליכא למיחש משום צער בעלי חיים (מהרא"י סי' ק"ס /ק"ה/). [מא] ומ"מ העולם נמנעים דהוי <יא> אכזריות

ש"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן סח
ה) עוד מצינו בספר שו"ת שבות יעקב ח"ג חיו"ד סי' ע"א שנשאל מרופא מומחה אם מותר לעשות רפואה ע"י המתת בהמה טמאה כגון כלב או חתול ולבחון את הרפואה ע"י שמשקה כן לחתול או לכלב לראות אם ימותו מזה, והשבות יעקב בדברי תשובתו על יסוד דברי האו"ה והתה"ד ועל יסוד דברים שנאמרו בזה בשו"ת משאת בנימין ושו"ת עבודת הגרשוני ושו"ת בית יעקב שמציין אליהם, והוספת דברים וראיות מדידה, זאת הלכה העלה דכל שיש בו שום צורך או לרפואת הגוף או משום הנאת ממון אין בו משום איסור כל תשחית או צער בעלי חיים ואפילו משום משנת חסידים אין כאן, ואפילו ספק רפואה מותר, ומותר לעשות כן אפילו לכתחילה, ואף על גב שסיים הרמ"א במריטת נוצות שהעולם נמנעים משום אכזריות, היינו דוקא במריטת נוצה שעושה מעשה בידים והעוף מרגיש מאד הצער בשעת כל מריטה ומריטה, ומשא"כ בכגון נידונו, שאינה מרגשת כלל צער בשעת אכילה ושתיה זאת רק שאח"כ גורמת חולי ומכאוב והוא לרפואת אדם, ולכן פשוט דאין כאן חשש איסור אפילו ממידת חסידות עיין שם

ודון מינה להתיר גם בנידונו, מעיקרא דדינא, ואם יסדרו הוצאת העיניים ע"י הרדמת המקום וכדומה באופן שלא תרגיש צער בההוצאה, ויעשו זאת במהירות, אזי בכה"ג לא יהא דמי אפילו לההיא דמריטת הנוצות שאיכא שם צער בכל מריטה ומריטה, וממילא לא יהא בזה חשש גם לא משום מידת חסידות, ובפרט שהדבר נעשה לצורך האדם ולרפואתו שיש על כן מקום לומר שבכל גוונא שהוא אין בכה"ג חשש גם לא משום מידת חסידות בהיות שהדבר נעשה לא לשם סתם תועלת וריוח ממון, כההיא דמריטת נוצות, כי אם לשם מחקר רפואי ולתועלת בריאות האדם, ומציאת מזור ומרפא למחלתו ודברי השבות יעקב שמתיר אפילו משום ריוח ממון הוא דלא כדרו"ל בזה בשו"ת בנין ציון סי' ק"ח שלא הותר משום ריוח ממון יעו"ש, ומדברי התה"ד והאו"ה והנמו"י ועוד שהבאנו לעיל בדברינו משמע כהשבות יעקב, והבנין ציון שם לא מזכיר אפ"י מדברי השבות יעקב בזה כדיעו"ש

ו) ואחרון אחרון נביא מדברי החתם סופר ז"ל בזה, יעוין בהגהות הח"ס ז"ל על הש"ס בב"מ שם) שכותב וז"ל: בגמרא צער בעלי חיים דאורייתא, נראה מדכתיב ורחמיו על כל מעשיו, מיהו היינו מה שאינו לצורך האדם או לכבודו וממונו דהרי כתיב ורדו בדגת מים, והרי טוענים על הבהמות ורדים במקל, וכ"כ הח"ס בכזאת גם בחידושי למס' שבת ד' קנ"ד ע"ב עיין שם

וא"כ למדנו גם מדברי הח"ס ז"ל דס"ל נמי בפשיטות דכל שהוא לצורך האדם או לכבודו וממונו ליכא משום איסור צער בעלי חיים ועוד גם זאת (על יסוד דברי הרמב"ן) שגם רחמי שמים על בעלי חיים לא מגיעים כשהוא לצורך האדם, וברור איפוא שיש להתיר אם כן גם לצורך נסוי ואיבחון רפואי שאין לך צורך האדם גדול מזה

כדאי לציין ולצטט גם דברי הדעת קדושים יו"ד סי' כ"ד סעי' י"ב שכותב בתוך דבריו בזה"ל: וכל שיש בו צורך אדם אין בו חשש צעב"ח לכו"ע וכו' וכיון שמוותר להשתמש בהם לכל צרכי האדם אין בזה

חילוקים עוד לאסור ספקות בהצטרפות וכו' וכל שיש אפשרות שיסובב עי"ז שום תועלת אדם או שום הפקת רצון אדם גם אם רצונו בזה איננו ע"פ משקל הצטרפות ותועלת רק רצון בלא טעם נכון ג"כ נפקע עי"ז חשש קפידת צעב"ח עיין שם ובגידולי הקדש סק"ה יעו"ש

(ז) מכל האמור נראה להלכה בנידון שאלתינו שמותר לעשות המחקר בעינים של בעלי חיים (וכן להמיתם לאחר מיכן למטרת שימוש באיבחון בני אדם, אלא דמהיות טוב יש לסדר את הדבר בצורה של הרדמת המקום וכדומה באופן שהבעל חי לא ירגיש צער, ואני מתאר לי שבין כך מחושב לבצע דבר כזה בצורה כזאת. בכבוד רב ובברכה אליעזר יהודא וולדינברג

שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק ד סימן צב ד"ה והנה לאלו והנה לאלו שעושין זה איכא ודאי איסור דצער בע"ח דאף שהותר לצורך האדם הוא כשאיכא צורך, כהא דלשוחטם לאכילה ולעבוד בהם לחרישה ולהובלת משאות וכדומה. אבל לא לצערם בעלמא שזה אסור אף אם יהיה לאחד הרוחה בזה, כגון שנכרי אחד רוצה להרוג או לחבול באיזו בהמה שכעס עליה שודאי אסור אף שמשלם לו שכר בעד מעשה הרע הזה דלהרוחה שמותר הוא לאכילה אף של אחרים ואף של נכרים, אבל להרוג ולחבול בשביל הרצון דאיזה רשע אחד אסור אף שהוא עושה להרוחה דיליה, מחמת שמשלם לו בעד האכזריות שאמר לו לעשות, דבשביל מה שאירע לאחד שיש לו הרוחה מהריגתו וחבלת בע"ח אסור אף שהוא להרוחה לצורך האדם אלא דוקא בדבר שדרכו דאינשי בכך. ומהאי טעמא אסור לאחד שמצטער מאד על מיתת אביו להכות את בהמתו מאיסור דצער בע"ח ואף לא לשרוף ולאבד לכבוד אביו שום דבר אף שהוא מכבד את אביו הרבה והצער אצלו גדול מאד והחבלה בבהמתו ובאבוד ושרפת כליו ישכך חמתו וצערו מזה כדמצינו ברש"י שבת דף ק"ה ע"ב שפ"י על קורע בחמתו דנחשב מתקן משום דקעביד נחת רוח ליצרו שהוא משום שמשכך את חמתו, ומ"מ אסור כדאיתא שם משום דאין זה מצורכי האדם שהותר לצער בע"ח אף כשלא מזיקו והורגן ממש, וכן אין זה מצורכי האדם לעשות לשכך יצרו וחמתו בשרפת ואבוד חפצים וכלים, ונחשב זה השחתה בעלמא שלא לצורך הנאת האדם ורפואתו וכדומה שהאדם רשאי לעשות בחפציו. עכ"פ חזינן שלא כל דבר רשאי האדם לעשות בבהמות שמצער אותם אף שהוא להרויח מזה, אלא דבר שהוא הנאת האדם ממש כשחיטת הבהמות לאכילה ולעבוד בהם וכדומה. וכן היה מותר לזונם בדברים שיותר טוב להמתיק את בשרו ולהשמין את בשרו באופן שהאינשי שיאכלו את בשרו יהנו יותר מכפי שהיתה אוכלת שחת. אבל לא בדבר שהוא רק לרמות ולהטעות את האינשי שיאכילום בדבר שגם לאינשי אינו כלום ורק לרמותם להאינשי שמזה שיראו מראה הבשר שהוא לבן ולא במראה אדם קצת שיטעו מזה שהוא בשר טוב יותר לבריאיות ולהנאה וישלמו בשביל זה יותר. אף שלפית האוכלין אף שאין שום תועלת מזה בעצם היה מותר מדין אונאה כשיכירו האמת שאינו אלא יפוי בעלמא, וכשיטעו מזה לומר שהוא בשר משובח וטוב יותר להנאה ולבריאיות וכדומה יהיה אסור מדין אונאה כמפורש בס"פ הזהב בב"מ דף ס' ע"ב אף כשלא יעלו יותר, אבל עשו זה כדי למשוך את הקונים לחנותו, שא"כ היה שייך להתיר באם יודיעו שאין בשר לבן זה יותר טוב ומשובח אלא שהוא יפה יותר שג"כ היו רוצים בבשר זה שהוא יפה יותר לקנות. מ"מ אסור לצער את הבהמה להאכילה דברים שאין לה הנאה מהן שהיא מצטערת באכילה, וגם הם נחלות מזה וסובלין יסורין מהחולי, שבשביל הנאה זו דיכול לרמות האינשי אסור לעשות כן מאיסור צער בע"ח מדאורייתא שלא הותר זה להאינשי לצער בע"ח

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - יורה דעה סימן י תשובה שלום להאי צורב, העוסק בחקי חורב, ה"ה כבוד אהובי האלוף התורני מוהר"ר גומפריכט אפנהיים י"ץ

מכתבו קבלתי ואם אינני מכירו ולא ידענא ליה אך אשר בא לשאול שאילתא ומשתעי בלישנא דחכמתא הנני משיב לכל שואל. ושורש שאלתו איש אחד אשר זכה השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אשר בהיערות תרמוש כל חיתו יער אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד או אם אסור לישראל לעשות דבר זה אי משום צער בעלי חיים אי משום בל תשחית ואי משום שנהגו בו איסור צעב"ח כמבואר בתוס' במסכת ע"ז דף י"א והיינו בפסקי תוס' ובאו"ה כלל נ"ט סימן ל"ו כתב בשם הרא"ש כל שיש בו משום רפואה (אין בו משום רפואה) אין בו משום דרכי אמורי וכתבו התוס' בע"ז אף על פי שצעב"ח = שצער בעלי חיים = דאורייתא ואם יועיל לאיזו דבר מותר כו'. 1 ובאמת בתוס' בע"ז דף י"א ע"א בד"ה עוקרין משמע היפך. וז"ל התוס' שם וא"ת אמאי לא פריך והא איכא צעב"ח בשלמא משום בל תשחית ליכא כיון דלכבודו של מלך עושין כן אין כאן השחתה והוי כמו תכריכין של מאה

מנה אלא צעב"ח היאך הותר וי"ל דשאני כבוד המלך שהוא כבוד לכל ישראל ואתי כבוד דרבים ודחי צעב"ח עכ"ל התוס'. וא"כ משמע מדבריהם דצעב"ח חמיר מבל תשחית ואינו מותר אפילו לצורך רק משום כבוד רבים. ופוק חזי שהתוס' קורין אותו דחיה שכבוד הרבים דחי צעב"ח וא"כ איך נימא שיהיה מותר לצורך דבר הרשות. אבל בפסקי תוס' שם כתבו צעב"ח אינו אסור אלא כשמצערה בלי ריוח עכ"ל. ובאמת דברי התוס' גופייהו כאן במסכת ע"ז שמוכח מדבריהם שאיסור צעב"ח חמור טפי מאיסור בל תשחית סותר לדברי התוס' במסכת ב"מ דף ל"ב ע"ב בד"ה מדברי שניהם כו' שכתבו וא"ת א"כ אמאי עוקרין על המלכים כו' וי"ל דמשום כבוד מלך ונשיא עדיף כמו בל תשחית דנדחה מפני כבודן כו' הרי שמדמים איסור צעב"ח לבל תשחית. ובאמת דברי התוס' בב"מ הם נגד דברי הרמב"ם דהרי שם במסכת ב"מ קיימו התוס' בהאי מ"ד דסבר צעב"ח דאורייתא והרי בל תשחית בדבר שאינו קציצת אילנות הוא רק מדרבנן. וז"ל הרמב"ם בפ"ו מהל' מלכים הלכה ח', אין קוצצין אילני מאכל כו' וכל הקוצץ לוקה ולא במצור לבד אלא בכל מקום כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה, ובהלכה יו"ד כתב ולא אילנות בלבד אלא כל המשבר כלים וקורע בגדים והורס בנין וסותר מעין ומאבד מאכלות דרך השחתה עובר על בל תשחית ואינו לוקה אלא מכות מרדות מדבריהם. הרי ששאר השחתות שאינן קציצת עץ מאכל הוא רק מדבריהם באיסור בל תשחית

ואמנם אין לנו להאריך בזה כי כבר האריך מהרא"י בפסקים וכתבים סימן ק"ה שכל דבר שיש בו צורך להאדם לית ביה משום צעב"ח וגם לא שייך צעב"ח אלא לצערו ולהניחו בחיים אבל להמית בהמות וחיות וכל מיני בעלי חיים לית ביה משום צעב"ח וכן מוכח בחולין דף ז' ע"ב עקרנא להו איכא צעב"ח קטלנא להו איכא משום בל תשחית הרי אף שהשיב לו על עקרנא דאיכא צעב"ח אעפ"כ אמר קטלנא להו. וא"כ אין בנדון שאלתו משום צעב"ח, ומשום בל תשחית ודאי ליכא דהרי נהנה בעור וגם אינו עושה דרך השחתה. וגם עיקר איסור בל תשחית אף שהוא מדרבנן מ"מ שורשו הוא ממה שאסרה התורה בקציצת עץ מאכל והנה שם כתיב כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות וגו' וא"כ כל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון שלא ישחית דבר שיכול האדם ליהנות ממנו לא ישחית ויפסיד אותו ההנאה ואולי אפילו בדבר של הפקר שייך זה אבל דבר שאין בו הפסד לשום אדם לא שייך בל תשחית, וא"כ הני חיתו יער כל זמן שהם בחיים אין בהם שום הנאה לאדם רק עיקר הנאה במותן בעורותיהם ובבשרם ואיך נימא שיהיה אסור להמיתם משום בל תשחית. ולומר שאסור מצד דברים המותרים ואחרים נהגו בהן איסור ג"כ ליכא למיחש דדבר דלא שכיח לא שייך בו למימר שנהגו בו איסור. והנה עד כה דברנו מצד הדין

ואמנם מאד אני תמה על גוף הדבר ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב, ופוק חזי לומר תבלה ותחדש כתב מהרי"ו בפסקיו הביאו רמ"א בא"ח סוף סימן רכ"ג שאין לומר כן על הנעשה מעורות בהמה משום ורחמיו על כל מעשיו, ואף שרמ"א כתב עליו שהוא טעם חלוש היינו מצד שאינו חיוב שבשבילו ימיתו בהמה וכמה עורות יש שכבר מוכן וכמה מתים מאליהם ויכולים להשתמש בעורותיהם ועם כל זה סיים רמ"א שרבים מקפידים על זה, ואיך ימית איש ישראלי בידים בעלי חיים בלי שום צורך רק לגמור חמדת זמנו להתעסק בצידה ואי משום שדובים וזאבים ושאר חיות הטורפים מועדים להזיק והרי אמרו שהזאב והארי כו' כל הקודם להרגן זכה, גם זה טעות הוא מתרי טעמי, חדא שאין הלכה כר"א בזאב וארי דוב ונמר וברדלס, ואפילו בנחש נחלקו הרמב"ם והראב"ד בפ"ה מהלכות סנהדרין הלכה ב'. ועוד אפילו לר"א הרי אנן קיי"ל כריש לקיש דדוקא כשכבר הרגו וכמבואר ברמב"ם שם ועיין בכ"מ שם, ואמנם אכתי יש לבעל הדין למצוא מקום ולומר דהיינו כשיש להם בעלים ויש להם תרבות וכמבואר בסנהדרין דף ט"ו ע"ב דמסיים על דברי רשב"ל אלמא קסבר יש להם תרבות ויש להם בעלים וכן הוא לשון הרמב"ם שם ארי דוב וברדלס שיש להן תרבות ויש להם בעלים כו' וא"כ אותן שלא נתגדלו בבתים אינם בני תרבות ודרכן להזיק והרי אפילו בשבת עכ"פ מותר לדרסן לפי תומו כמבואר בשבת דף קכ"א ע"ב ובשלחן ערוך סימן שי"ו סעיף יו"ד. ואמנם גם זה אינו ענין לנדון דידן דהתם כשבאו לישב במקום בני אדם והם באו לידם בחול יהרגם ובשבת ידרסם לפי תומו, והרי כך אמרו שם במסכת שבת תנו רבנן נזדמנו נחשים הרגן בידוע שנזדמנו לו להרגן כו', אבל לרדוף אחריהם ביערות מקום מעונתן כשארין רגילין לבוא לישב אין כאן מצוה ואין כאן רק לרדוף אחר תאות לבו ועצת הנדמה כטביא. ומי שהוא איש הצריך לזה ופרנסתו מצידה כזו בזה לא שייך אכזריות והרי שוחטין בהמות וחיות ועופות וממיתים דגים לצורך האדם ומה לי טהורים שיאכל מבשרם ומה לי טמאים שיאכל ויפרנס עצמו מדמי עורותיהן וכל בעלי חיים ניתנו לאדם לכל צרכיו, אבל מי שאין זה לצורך פרנסתו ואין עיקר כוונתו כלל בשביל פרנסתו הוא אכזריות. ועד כאן דברתי מצד יושר ההנהגה שראוי לאדם להרחיק מזה ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא שהרי כל

העוסקים בזה צריכו להכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, ומי לנו גדול ואומן בקי בצידה יותר מעשו שהכתוב העיד עליו ויהי עשו איש יודע ציד וכו' ופוק חזי מה אמר הוא על עצמו הנה אנכי הולך למות וגו' ואין מקרא יוצא מיד פשוטו שהיינו שהוא מסתכן בכל יום בין גדודי חיות וכן פירשו הרמב"ן, ומעתה איך יכניס עצמו איש יהודי למקום גדודי חיות רעות ואף גם בזה מי שהוא עני ועושה זו למחייתו לזה התורה התירה כמו כל סוחרי ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו ואמרו רז"ל מפני מה זה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה לא על שכרו כו', אבל מי שאין עיקר כוונתו למחייתו ומתאות לבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות ומכניס עצמו בסכנה הרי זה עובר על ונשמרתם מאוד כו'. וז"ל הרמב"ם בפ' י"ב מהל' רוצח ושמירת נפש הלכה וי"ו וכן אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי כו' וכן כל כיוצא באלו ושאר הסכנות אסור לעבור במקומן ומעתה אני אומר שיש בדבר זה איסור וגם סכנה, ועוד בו שלישיה שעכ"פ מזכירין עונותיו שאין זה פחות מקיר נטוי ואולי לזה כיונו חכמי המשנה במסכת ברכות פ"ד משנה ד' ר"י אומר המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה ואומר הושע השם את עמך כו' בכל פרשת העבור כו' ואמרו שם בגמרא דף כ"ט ע"ב מאי פרשת העבור אמר רב חסדא אמר מר עוקבא אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כו' איכא דאמרי כו' אפילו בשעה שהם עוברים על דברי תורה כו' ע"ש. ולדרכנו יובן דזה המהלך במקום סכנה הוא עובר על דברי תורה דכתיב ונשמרתם מאוד לנפשותיכם וגם מזכירין עונותיו וממילא הקדוש ברוך הוא מתמלא עליו עברה דאילו בשאר איסור שאדם עושה לא בשביל עבירה זו יתמלא הקדוש ברוך הוא עברה עליו אבל זה שגורם להזכיר כל עונותיו הקדוש ברוך הוא מלא עליו עברה. והנה במי שמוכרח לזה מחמת פרנסתו הורו לו חכמינו ז"ל תפלה שיתפלל על עצמו אבל מי שעושה כן בשאט נפש איך תקובל תפלתו, ולכן יש בדבר זה מדה מגונה דהיינו אכזריות וגם איסורא וסכנתא וגם הזכרת עונותיו ולכן השומע לי ישכון בטח השקט ושאנן בביתו ולא יאבד זמנו בדברים כאלה. ולולא אהבתי להגביר המפורסם במדות טובות לא הייתי מזדקק להשיב על שאלה כזו. אבל להיותי יודע שהגביר וכל ביתו שפיר שמעייהו ולכן צריך אני לשמור בכל כחי את כל בני ביתו שלא יתנו מקום לשונאי הגביר שנאה מחמת קנאה שימצאו מקום להתלונן. והיה זה שלום. מנאי הטרוד

חזון הצמחונות והשלום (הרב קוק)

א. הצדק בנוגע לבעלי חיים .

יש ענף עקרי אחד של התקדמות האנושיות היותר גבוה, שהוא עומד כעת, לפי מצב הקולותורא הנוכחית, רק במצב חלום נעים של איזה אידיאליסטים יותר קיצוניים, והיא שאיפה מוסרית טבעית לרגש היושר האנושי, "שימת עין למשפטם של בעלי חיים במלא המובן" הפילוסופיות האכזריות, ביותר אותן שפקרו גבוהה גבוהה, ע"פ השקפתם על המוסר האנושי מנקודת הפילוסופיה הכללית, החליקו לאדם, כל אחד ע"פ דרכו, לחנק בקרבו לגמרי את רגש היושר בנוגע לבע"ח. אמנם לא הספיקו ולא יספיקו עם כל התחכמותם, לשנות את טבע הצדק הטבעי, אשר נטע יוצר האדם בקרבו. ואע"פ שביחש לבעה"ח הוא דומה ממש לזיק של גחלת כהה ועמומה הטמונה תחת גל אפר גדול מאד, מ"מ אי אפשר להם להכחיש את המוחש בכל לב רגש, כי חסרון מוסרי כללי הוא במין האנושי, במה שלא יקיים את הרגש הטוב והנעלה, לבלתי קחת חיי כל חי, בשביל צרכיו והנאותיו וחז"ל לא התחכמו כאותה ההתחכמות הפילוסופית, ויספרו לנו שרבינו הקדוש נענש ביסורין (ב"מ פה.), מפני שאמר לעגלא המובל לבי טבחא דערק תותי כנפיה: "זיל לכך נוצרת", ורפואתו ג"כ היתה ע"י מעשה, ברחמו על הני בני כרכושא. הנה לא עשו

כמעשה הפילוסופים, לעשות חושך לאור, כדי להתפשר עם החיים המעשיים, מפני שאי אפשר כלל, לציייר שאדון כל המעשים המרחם על בריותיו, ברוך הוא, ישים חק נצחי כזה בבריאתו הטובה מאד שאי אפשר יהיה למין האנושי להתקיים כ"א בעכרו את רגש מוסרו ע"י שפך דם, יהיה גם דם בע"ח.

ב. לא הותר בשר לאדם הראשון אין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות, שהרדיה האמורה בתורה.

הרומש על הארץ" (בראשית א) איננה מכוונת לרדיה של מושל"וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש עריץ המתעמר בעמו ועבדיו רק להפיק חפצו הפרטי ושרירות לבו חלילה לחק עבדות מכוער כזה שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של ד', הטוב לכל ורחמיו על כל מעשיו, שאמר "עולם חסד יבנה", וביותר, שכבר העידה תורה, שפעם אחת התאושה האנושות בכללה להתנשא אל מצב המוסר הרם הזה, כפירושם של חז"ל: (סנהדרין נט:) בכתובים המוכיחים שאדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע על פני כל הארץ ואת

כל העץ אשר בו פרי עץ זורע זרע, לכם יהיה לאכלה בראשית א). רק אחר שבאו בני נח, אחרי המבול, הוא שהותרה להם "כירק עשב נתתי לכם את כל" (בראשית ט). ומעתה, האפשר הוא לצייר שתהיה נאבדת לנצח טובה מוסרית רבת ערך שכבר היתה במציאות נחלה לאנושות? על אלה וכיוצא באלה נאמר אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק" (איוב לו). העתיד הוא ירחיב צעדינו ויוציאנו מן השאלה המסובכת הזאת.

ד. בשר תאוה .

בבא היתר התורה לאכילת בשר, אחרי קדושת המצות במתן תורה האריכה בהצעת הדברים: (דברים יב) "ואמרת אוכלה בשר, כי תאוה נפשך לאכול בשר, בכל אות נפשך תאכל בשר". יש כאן גערת-חכם נסתרת והערה גבולית. כלומר, כל זמן שמוסריותך הפנימית לא תקוץ באכילת בשר בע"ח, כמו שכבר אתה קץ מבשר אדם, שע"כ לא הוצרכה תורה לכתוב עליו איסור מפורש, שאין האדם צריך אזהרה על מה שקנה לו כבר מושג טבעי בזה, שזהו כמפורש, שבבא התור של מצב המוסרי האנושי לשקץ בשר בע"ח מפני הגעל המוסרי שיש בו, הלא אז לא תאוה כלל נפשך לאכול בשר ולא תאכל

ו. מס המעבר .

גם בעה"ח צריכים לשלם את מס המעבר כי גם האדם הרבה לשלם מסים רבים. על מזבח ההשתלמות של האנושיות הכללית נזבחו זבחי אדם רבים עצומים מאד, אך העתיד הנהדר הוא ימחה את כל הדמעות, "ומחה ד' אלהים דמעה מעל כל פנים" (ישעיהו כה)

ז. ההיתר בשעת הנפילה המוסרית .

אמנם אחרי הרפיון האנושי, הנמשך ג"כ מנפילתו המוסרית, ראוי לאכול בשר. א"כ אותו ההיתר שיצא אחר המבול להיתר בשר לאכילה כבר הוכן שמצד ההערה השכלית הגנוזה בעמקי תורה לא יהיה נוהג בפועל לעד ולעולם, כי איך אפשר למצב מוסר נכבד ונאור שיהיה חולף כולו ומתבטל אחרי שכבר היה נוהג? אלא שראתה החכמה האלהית שהאדם נפל ממצבו המוסרי, ועד שיעלה במעלה זו, שיתנער ויבא להכרה המוסרית האמתית, עד העת המאושרה והנאורה ההיא, אין אותה המעלה המוסרית של הכרת משפטם של בע"ח ראוייה לו כלל. וכמשפט כל מי שקופץ ליטול את השם להתחסד במדת חסידות הבלתי הולמתו, שאינה מביאה לו כ"א ערבוביא בדעותיו והליכות חייו, כן הוא משפט האדם בכללו שנפל לדיוטא התחתונה של שפלות המוסר עד כדי שליטת האדם באדם לרע לו ועד כדי ההשפלה היותר נוראה שכמוסר העצמי נתעב ונאלח, איש שותה כמים עולה" (איוב טו). כמה מגוחך הדבר, אם עם כל עוד טומאתו בו, יפשוט טלפיו ויפנה לו לדרך צדקה הרחוקה, להתחסד עם בע"ח, כאילו כבר גמר כל חשבונותיו עם בנ"א הברואים בצלם אלקים, כאילו כבר העמיד הכל על נכון כבר העביר את שלטון הרשעה והשקר, שנאת עמים וקנאת לאומים, איבת גזעים ומריבת משפחות, המביאה להפיל חללים רבים ולשפך נחלי דמים - כאלו כל אלה כבר אפסו מן הארץ, עד שאין לה לאותה חסידה "האנושית" במה להצטדק כ"א לפנות להעמיד על נכון מוסרה בדרך בע"ח... ע"כ אין זאת המעלה הוגנת לו לאדם כלל, כל זמן שפלותו, חוץ ממה שאין להעמיס יותר מפני הערך של אפשרות הסבל של כח המוסר האנושי כשהוא בחולשתו. אין ספק בדבר שאלו היה איסור הריגת בע"ח מפורסם פרסום דתי ומוסרי, מצד הרגש הטהור של הצדק האלהי הראוי להתפשט על כל היצורים עד כדי להכיר קדושה של מתנות אלהים בכל חיי החיים, בכל האנושות כולה, לעת עתה שאין מצב המוסרי מתוקן כלל ורוח הטומאה טרם עבר מן הארץ - אין ספק שהיה הדבר גורם תקלות רבות. התאוה הבהמית לאכל בשר, כשהיתה מתגברת, לא היתה אז מבחנת בין בשר אדם לבהמה, כיון שעכ"פ גם את נפש הבהמה היה קובע בדרך איסור והפרת חק, וחזון מאד נפרץ היה אז הריגת זביחת בנ"א כדי לאכול את בשרם. אכילת בשר אדם היה כ"כ טבעי, עד שלא היה בשום אופן מוצא את אותו הגיעול הטבעי שהאנושיות המתוקנת מוצאת בו עכשיו, בשעה שנפרץ פרץ רחב בין האדם לבהמה, בערך חייהם ושיווים, וכל זמן שאין עשות הטוב והצדק ערוכה בלבו של אדם במערכה טבעית, כל זמן שדעת אלהים האמתית לעשות "חסד משפט וצדקה בארץ" (ירמיהו ט) איננה כתובה על לוח לבו של האדם בכללו, כל זמן שהאדם צריך למלמדים מן החוץ על חובת המוסר והיושר האנושי, צריך הוא ג"כ לסייגים ולשמירות רבים, שלא יתקלקלו אצלו סדרי הנהגתו, עד שיהיה מוכשר לקבל את ההדרכה הרצויה, ולפעמים צריך ג"כ לותר על חלק רשום מדרכי המוסר, כדי שתהיה הותרנות ההיא מכשרת את האדם למדתו היותר גבוהה, ואז גם אותו היותו קדוש ונשגב הוא, וא"א

לשקול הדברים כ"א בדעתו של אל דעות, בשקל הדעת האלהית המקפת והכוללת כל: "אני ד' ראשון ואת אחרונים אני הוא, קורא הדורות מראש" (ישעיהו מא). שאלו הקדמנו מה שראוי לאחר, אז אבדנו את הכל. הרבה דעות כוזבות, המשוטטות בעולם ומעבירות רבים על דעתם ועל דעת קונם, לא באו כ"א מסבת השאיפה הנפרזה שלא תדע עת וזמן לכל חפץ, ואין לה מעצור וגבול. ובאין די שכל להגיע להחכמה הצפונה באמונה טהורה לדעת כחה של התורה האלהית, בין בדחיפתה את האנושות למעלה היותר רמה, בין בהחזיקה בידה לנהלה לאטה לפי כחה, "בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה" (הושע יא).

ח. ההרחקה מחברת בעלי חיים .

אחרי שמוסריותו של אדם עודנה תלויה ברפיון, אהבת עצמו הבהמית עלולה להתגבר עליו באין גבול, עד להשחית את כל חקי הצדק והיושר, עד שכל הוד המוסר יהיה לו למשחק - מובן הדבר שצריך הוא למצא את עצמו עומד בספירה מרוחקת מחברת בעה"ח השפלים, מרחק עצום ועמוק, שלא ירגיש את עצמו שהוא כאחד מהם, שאז ירשימו עליו הדרכים הבהמיים שלהם להוריד רוחו אל עמק עכור של הבע"ח, שאין להם בעולמם כ"א מושגי הנטיות החושיות הטבעיות בכל צמצומם והגבלתם המגושמת. ואלו היתה חובת המישרים נהוגה וערוכה נגד בע"ח כשם שהיא נוהגת בין אדם לחבירו, היתה עוצרת הרבה בעד אותה התרוממות הרוח של הזקיפה האנושית, והדעות הטובות שנתרשמו יפה על ידה, שהיה מאד צריך אליה האדם להתנשא על ידה משפלות דרכי יתר בעה"ח שכל עולמם היא קבתם והנאותיהם החומריות בלבד, ועלול היה אז ביותר להשכיח ממנו יתרונו האנושי להיות נחשב כבהמות שדי וההרשמה החוקית של חובת היושר המוטלת על האדם נגד בעה"ח, היתה עושה רושם הפכי מאד מתכליתו, סוף פעולתה היתה השפלת האדם אל ערך שפלות בע"ח. לא נוכל לצייר לנו איך היה הדבר פועל על שלמי בנ"א המצויינים שבדורות, אחרי שגם מסופק הדבר אם הרוח האנושי הנשפל ע"י ההתערבות הבוסרית עם בע"ח, היה כלל מוכשר אז להוציא מקרבו גאוני רוח, אבל כמה היה פועל להשפלת הכלל, ההמון, זה מצוייר יפה, ומובן בשכל, שהיה מאד מוריד את כל הערך המוסרי שלהם. אם הפתגם הקדוש והנעלה "אל תהיו כסוס כפרד אין הבין" (תהלים לב) לא היתה לו אותה הטבעיות שיש לו עתה, לא נוכל לדעת מה נביא לנו תמורתו, בתור זיין מוסרי ללמד לאנוש בינה, להתנשא מדרכי בע"ח השקועים רק בחוג הגוף ותביעותיו, לאדם ההמוני, המוותר על כבוד נפשו מפני רצונו הגס וחפץ יותר להשפל לדרכי הבהמות, כדי להפטר מחשבונות רבים מוסריים, למען יוכל להנות הנאות גסות מורגשות לפי שעה דזילן ליה, שכיחן ליה, ע"כ אין לשער כמה טובה השפיעה הדעה האלהית שנתקה את האדם מן הבהמה מכל יחש. וכ"ז היה צריך להגמר ע"י הפטור שפטרנו תורה מהרבה חובות מוסריים בנוגע להם, והתירה לו להפיק חפצו גם באבוד חייהם, למען עי"ז יכיר עמוק מאד את יתרונו עליהם, כדי שתתרום נפשו אל השאיפות הרמות המוסריות הבאות בטבען בהתרוממות הרוח האנושי ע"י קדושת המעשים והמדות התרומיות, עד שסוף כל סוף תנצח האמת המוסרית המוחלטת, דעת אלהים בארץ באמת, עד שלא יהיה עוד צורך לאדם בשום ויתור מוסרי, ויהיה אפשר לעולם לעמוד במדת הדין כמו שעלה במחשבה להבראות, "בראשית ברא אלהים"

יא. שימוש בצמר ואכילת בשר בחלב .

השימוש בדברים שהם קנינו הטבעיים של בעה"ח, אפילו בשעה שאין האדם נוטל על ידם את חייו מן העולם, כחלב הבהמה הנחלבת וצמרה של הנגזזת, הנה נזרע אור זרוע בתורה האלהית שתצא צמחה בתור ההערה השכלית היותר עדינה, שגם באלה יש צורך לרשמי הדרכה ורגשי מוסר יקרים לאות, שכ"כ יהיו רמים וקדושים עדינים ושלמים החיים עד שההשתררות היתירה באין כל רגשי משפט ומוסר - שהאדם בחולשת אהבת עצמו העוברת כל גבול נגש אל הפרה העניה, ואל הרחל הנאלמה ונוטל מזאת את חלבה ומזאת את צמרה - לא תתאים עם ההערה השכלית הבאה בעקב התמלאות ההערה התורית שתופיע בעולם, מחוזק ההכרה של דרכי ד' וכבוד שמו, שתתנשא בכח האהבה הטהורה והקדושה. ראוי אמנם להכיר שאין כאן פגם מוסרי אם יוקח הצמר מהכבש, בשעה שגם לבעל הצמר, הכבש עצמו, יקל ע"י זה משאו, ועכ"פ לא יצר לו ולא יזיק לו, אבל מגונה הוא כשנוטל אותו להנאתו, בשעה שהבעלים האמתים הטבעיים, הכבש עצמו צריך לו, אז ראוי מצד ההערה השכלית להכיר הדבר בתור גזל משפט הבא רק מתגרת יד התקיף על החלש. וכן הדין עם החלב הנחלב, ראוי ג"כ לתן מקום שתצא במועדה הרשימה הראויה שיש יחש אמנם ללקיחת החלב מבעה"ח עם לקיחת חייו ובשרו ממנו, דהיינו בשעה ואופן המצער והמונע ממנו טובה ותועלת עצמית טבעית נאותה לו עפ"י

ההשקפה השלמה, המלאה חסד ד' וטובו על כל יצוריו, יכיר האדם את יסוד מציאות החלב בשדי האם החיה לא למען יוכל הוא בחזקתו לעשוק אותו לעצמו, כ"א למען תוכל להניק את ילדה הרך, את הגדי שלה האהוב לה מחלב שדיה. הגדי הזה ראוי הוא שיתענג גם הוא על אהבת שדי אמו לפי תכונתו וטבעו, ואבירות לב האדם היוצאת מחולשתו החמרית והמוסרית שנתה ועוטה את ההשקפות הישירות הללו, הגדי הרך לא יעמוד לפי ערך מוסרו השפל להתרפק גם הוא על אהבת אמו ולשמח גם הוא בזיו החיים כ"א ישחט ויהיה לאכלה לקבת האדם הזוללה לנפשו הנשפלת האומרת "אוכלה בשר". ומעתה מה תהיה תעודת החלב אם לא לבשל בהם את הגדי הנשחט שכ"כ טבעית היא ההרכבה של שני אלה העצמים, החלב והגדי הרך, העומד להיות ניזון דוקא ממנו אבל, בן אדם! אזניך תשמענה דבר מאחריך קול אלהים בכח הקורא לך: "לא תבשל גדי בחלב אמו" (שמות כג). לא! תעודת הגדי איננה דוקא להיות לברות לשיניך החדות שהוחדו אמנם גם מורטו לרגלי השפלתך וזוללותך באכילת בשר, והחלב ממילא לא נועד להיות לתבלין לך למלאות את תאותך השפלה. בידעך כי הבשר והחלב ביחש תיקון המאכל הם כ"כ רחוקים, כ"כ מתועבים, עד כדי איסור הנאה בישול ואכילה, תכיר בבא מועד כי חיי החי לא נוצרו בעבור קיבתך התאונית, והחלב עקרו נועד להיות למזון למי שעבורו בא הטבע למלא את תפקידו, כמו שחלב שדי אמן היה לך למבטח בימי הנקתך. איסור חיבור הבשר עם החלב יכפול את הרושם המוסרי שראוי להיות רשומו הולך ונחקק ג"כ מעת המעבר. בעוד לא צמח האור הזרוע לעתיד לבא, אף שעוד לא נשלם חינוך האנושיות להיות מובנת הערת הלב, לעת המאושרה שתוכל בנקל ההערה השכלית להופיע שלא לבד אכילת בשר ראויה למניעה, מצד מעלת המוסר הטהור כאשר יתנשא לראש, כך גם אל החלב הנחלב יש ערך חטא וגזל מוסרי, כשיהיה נלקח באופן הדומה ללקיחת הבשר, ע"י צערו והפסדו של החי ע"י מניעת התפתחות טובת ילדיה, שיוכרו אז מטעם שערי צדק הנפתחים בעולם לבעלים הברורים של קניניהם הטבעיים שהם להם מתנת אלהים נכבדה. זה האור יחדור דוקא ע"י איסור אכילת בשר בחלב עם כל הרחבתו וחומריו, המורה על יקרת ערך תעודתו, התעודה האלקית הצפונה בזה שרק באופן ההנהגה המעשית לשם עבודת ה' ושמירת חוקיו כדי להרחיב על ידם משכיות של דעת האלהים הטהורה היא פועלת לצרף את הבריות דור אחר דור.

יד.

מובן הוא שערכי מוסרים כאלה אינם ראויים לאדם, כי אם בהשתלמותו כבר בכל צדדיו עד מרום השלמתו שאביון יחדל מקרב הארץ "אפס כי לא יהיה בך אביון" (דברים טו) נקשה רעב לא ימצא "לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש" (ישעיהו מט) חסר דעה לא יהיה במציאות, מפני שכולם יהיו לימודי ד', מלאים רוח חכמה השפוך על כל בשר. לימודי חכמה, מלאכת מחשבת וכל כשרון יקלו מאד כשיתפתחו הכשרונות האנושיים לכל רחבם החיים הטבעיים היפים ונעימים ישובו להדרת טהרתם הטבעית בשעה "שעתידין כל בעלי אומנות שיעמרו על הקרקע" (יבמות סג), ואיך לא יתפתחו יפה הכשרונות האנושיים ושאר רוחו של אדם איך לא יתרומם, אם תחת מלחמת עמים וקנאת לאומים, העוסקות להכביד את עול החיים על האנושות בכללה, יהיה שלום עולמים שורר "וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות?" (ישעיהו ב) באין תחרות ומריבה, יהיה כל עמל וכל כשרון מעשה פונה רק להתנשא אל על, להתאות בחשק נמרץ להוסיף פעלים בחסר בצדק ודעת אלהים. גלגל החיים ינוע לא בכחה של קנאת איש מרעהו כ"א בכח עז אהבת שם ד' ודרכיו. "אחרי ד' ילכו כאריה ישאג" (הושע יא) אז בצמאון פנימי יתור לו האדם חלקה לעשות בה צדקה, לשפוך עליה מרוח חסדו המלא - ולא ימצא, בהיות כבר בני אדם כולם...

והכתוב אומר על קץ החזון "וערבה לד' מנחת יהודה וירושלים מלאכי ג) הבליט מנחה מן הצמחים, במקום הקרבנות, ורמוזה ג"כ בתורה "ונפש" גבי מנחה בניגוד הזבחים שכתוב בהם "אדם להורות על סבת החסרון, כלומר "האדם" המסופר במעשי בראשית בירידתו ונפילתו, הצריך להקמה משפלותו המוסרית, ויחד צד צפון הפרוץ ומיחוס כמפורסם באומה ומקובל לצד הרעה וחסרון ההשלמה, לחשובי הקרבנות, להורות שחסרון ההשלמה הכללית הוא מן המקום האמתי לתכלית הקרבנות כדי להשלים למען מלאות את החסר, והגביל "לרצונכם תזבחהו" (ויקרא יט) שיהיה אפשר וראוי לומר רוצה אני.

